

Nieuwsbrief Vereniging Respondeo

Toekomst

De inspiratie die wij vinden in het gedichtengoed van Rosenstock-Huessy, is in belangrijke mate gegrond in zijn tijdsopvatting. Hij maakt duidelijk dat het leven niet alleen bestaat uit de volgorde van opgroeien, tot wasdom komen, de natuur uitbuiten en nageslacht verwekken. Dat zit er ‘natuurlijk’ wel in, maar dat geeft slechts aan hoe wij de ruimte van het leven doorklieven. Even essentieel – of meer zelfs – is dat wij in het leven zijn opgenomen in betekenisvolle tijdsgestalten. Om te beginnen horen wij bij onze ouders, bij een taalgemeenschap en dus bij een cultuur. Als volwassenen zullen wij cultuurdragers zijn en waar nodig ons best doen om die cultuur verder te brengen. Ja: te vernieuwen. Dit is anders dan natuurlijk, dit geeft ons een levensloop waarin we *van betekenis* mogen zijn. Deze doorlopende tijdservaring waarin we ons weten opgenomen in mensen en zaken die er toe doen, verschaft ons onze humaniteit. (Dit niet als verwijzing naar het ‘Humanistisch Verbond’, maar naar wezenlijk mens-zijn.)

Waar is het nodig? Dáár waar de nood aan de man is. Dan gaat het ons niet om de waarde van de euro etc. Nood is waar mensen geen uitweg meer zien om te leven, hetzij omdat hen geen samenleving vergund is, hetzij omdat de levensruimte geen hoop op toekomst biedt. Het bracht Respondeo dit voorjaar bij de kwestie wat het christelijk geloof al dan niet bijdraagt aan de toekomst. Het bracht ons enkele weken later bij onze welvaart en de vraag of het gebruik van de natuur ook nog welvaart voor volgende generaties in petto heeft. En het bracht ons bij de vraag hoe we onszelf inzetten. Wat geeft moed en wat durf je zelf? Het gaat bij deze drie niet om afzonderlijke kwesties. Waar ik mijzelf aan kan geven, wát dat oplevert en vanuit welk perspectief ik wil volhouden: het zijn delen van één zinsverband. Zin in een ‘verhaal’ waarin de zinnen van velen samenkomen, terwille van onze toekomst.

Wim van der Schee

Thema:

Van tijd

Geloven(1)
in duurzaamheid (2)
en met durf (3)

Drie steekwoorden.
Alle drie
impliceren
dat ons tijd is gegeven.

Tijd,
geïncorporeerd in het
geloof:
In een
samenlevingsverband
dat al 2000 jaar
standhoudt omdat het
uitzicht biedt.

Tijd,
geïncorporeerd in
duurzaamheid:
Kwaliteit van
benutten van de natuur
dat ook aan
komende generaties
perspectief biedt.

Tijd,
geïncorporeerd in
durf:
Zelf je nek uitsteken, opdat
het leven
niet bij jou ophoudt.

De bijeenkomst 10 maart 2012

Respondeo christelijk?

Een impressie door Jan Kroesen

en Wim van der Schee

Smalle straatjes, Haarlem, een stad die ik allereerst associeer met de grote Bavo kerk met z'n prachtige orgel, wereldberoemd. Al fietsend naar het Rosenstock huis, kun je soms 'Jan met de hoge schouders' in een flits even zien staan verderop. Lange tijd is dat beeld voor mij bekender geweest dan het Rosenstock-Huessy huis. Nu ik er vaker geweest ben, wordt de aanblik ervan mij bekender. De donkerrode steen, de deur waar je door naar binnen moet, wat soms niet al te gemakkelijk gaat, want van binnenuit moet iemand opendoen. Iemand maakt zich eerst kenbaar via een luidsprekertje naast de deur. Die zwaaide de laatste keer toch nog onverwacht snel open. Iemand – ik weet al niet eens meer wie – liet me binnen. Hij was een van ons, zal ik maar zeggen. Ik weet lang nog niet alle namen bij de gezichten. Wel weet ik dat het een aangename binnenkomst was. Het Rosenstock-Huessy huis is door dit soort ervaringen toch ook vertrouwd geworden. Een sfeer van bekendheid en gastvrijheid met elkaar, als we daar als club van Respondeo bij elkaar zijn.

Christendom incognito.

Dat is het thema, zoals aangekondigd op de uitnodiging. De ondertitel: 'Moet je Christelijk zijn om Rosenstock te begrijpen?' Drie bestuursleden leveren ons hierover een mooie inleiding, de moeite waard om naar te luisteren. De kalme stem van Feico brengt ons eerst een aantal gebeurtenissen uit het leven van Rosenstock te binnen. Hoe hij op Harvard vrijuit sprak in zijn colleges over God en hoe dat niet werd geaccepteerd in de wetenschappelijke wereld aldaar. Dat hij vervolgens uitweek naar Dartmouth College, New Hampshire. Z'n studenten adoreerden

hem. Zodanig zelfs dat ze bandopnames maakten van z'n colleges. Hij verwoordde voor zijn studenten de christelijke geschiedenis. Hij verwoordde dat de Goddelijke macht niet alleen maatgevend is in de geschiedenis van de mensheid, maar ook in staat is de dood te overwinnen. Rosenstock was een Christelijk denker. Niet een docent die alleen maar 'zuivere' wetenschap doceerde maar een die over het menselijk leven te denken gaf vanuit een existentiële betrokkenheid, vanuit de vraag 'waar staan wij voor?'

Drie niveau's.

Waarin zit' em nu dat christelijke karakter van dit denken van Rosenstock, zo vraagt Wim zich af. Welnu; in ieder geval en in de eerste plaats hierin, dat mensen direct ergens door getroffen kunnen worden. Getroffen door een ervaring die een onmiddellijk appèl op hen doet. Een appèl dat al bij hen binnenkomt voor ze er over na kunnen gaan denken. Of je geraakt wordt, is een heel persoonlijk gebeuren, maar dat neemt niet weg dat in de gezamenlijke affaire die de samenleving is veel mensen door iets van hetzelfde getroffen worden. Dan nog kan de betekenis voor ieder van hen verschillend zijn. Het appèl stelt mensen in een bepaalde actualiteit en verlangt hun inzet. Het overkwam Wim toen hij de bewering hoorde dat het project van de multi-culturele samenleving mislukt is. Sommigen vinden dat. Maar hem trof het als een uitspraak over iets wat nog helemaal niet klaar is. Hoe kan men iets mislukt noemen terwijl het een gegeven is dat in een stad als Amsterdam mensen van ca. 180 nationaliteiten samen leven. Ze nemen allemaal de tram en ze zijn doorgaans vriendelijk voor elkaar. Dit kan niet mislukt verklaard worden. Wél moeten wij misschien meer ons best doen om er een succes van te maken. Mensen zijn voor elkaar geen project. Medemenselijkheid mag nooit mislukken. Dat is voor Wim een onmiddellijk, actueel weten: 'ge-weten'.

Het tweede niveau is dat van de oriëntatie, van de lering. Het denken over het appèl is nadenken over de betekenis ervan. Er is een direct verband tussen ‘betekenis’ en ‘handelen’. Hebben we het over oriëntatie, dan gaat het over de richting van het handelen. Als voorbeeld haalt Wim een column van J.J.Suurmond uit Trouw aan waarin hij schrijft over de 40 dagen vóór Pasen. Je kunt die periode opvatten als een tijd waarin mensen zich wat moeten matigen. Dat komt goed uit, want het teveel aan winterspek moet weggevestigd worden. Maar daar gaat het niet om! Jezus versloeg in die 40 dagen – in de woestijn – de ‘diabolos’, de verdeler en Hij werd daardoor een mens uit één stuk. Zijn handelen daar had een oriëntatie, een kern, die om zo te zeggen, een vasthouden is aan God. De juiste oriëntatie is dat wij mensen uit één stuk kunnen/willen zijn. Deze geloofs-oriëntatie moet uit ons handelen blijken. God zit daar niet in als toevoeging, waardoor het handelen alsnog christelijk wordt. God is geen toevoeging aan iets wat oorspronkelijk godloos was. Hij is, zou je misschien kunnen zeggen, niet een toevoeging, maar het inspirerende, oriënterende incognito van het handelen zelf, in zoverre het mensen met elkaar tot recht en vrede brengt. Is dat ‘God’? Als christenen zeggen we ja, maar anderen vinden de goede oriëntatie zonder deze expliciete verwijzing.

Dat brengt ons op een derde niveau. Ook dat valt bij Rosenstock-Huessy te vinden. Het gaat om ‘de geest van het mens-zijn’. Dit laat zich illustreren aan de verhouding tussen ouders en hun kinderen. De ouders sturen hen naar school, want dat is goed. En net zo leren zij hun kinderen zich te wassen, niet te jokken etc. In al die gewone handelwijzen fungeert Rosenstock’s kruis van de werkelijkheid. Altijd en overal waar mensen op elkaar zijn aangewezen is er een afstemming tussen de vier ‘fronten’: we hebben een *verleden*, een houvast en soms een last, we hebben *toekomst*, gewenst of gevreesd, wat in ons ‘binnen’ is zoekt zich een uitweg, en wat in confrontatie met het ‘buiten’ op ons afkomt, vraagt om een vergelijk. Dit is de oriëntatie ónder de

oppervlakte van alles wat in de actualiteit op ons afkomt. Wellicht moet deze levensleer bekend gemaakt worden. Niet alleen om die vier fronten in het bewustzijn te roepen, maar vooral omdat ze tezamen ons tot kompas kunnen dienen.

Kompas voor wie? Niet voor één bevelhebber die de koers voor allen uitzet. Rosenstock-Huessy stelt (zie het begin van het Johannes-evangelie) dat het begin van het mens-zijn ligt in onze taal, in zoverre het woord het ‘samen leven’ initieert. Het christelijk belijden dat God Liefde is, mag tenminste ook zo begrepen worden. Het impliceert dat niet het handelen zonder meer ons tot ‘mens’ maakt, maar dat het gaat om de *betekenis* die eraan gehecht wordt. In het gewisselde en ontvangen en mensenverbindende woord betekenen wij en worden betekend. Talig zijn maakt ons in zekere zin vrij. We zitten niet vast aan de dingen, want we kunnen hen veranderen. En zelfs ons zelf! Zonder taal zou dat nooit kunnen.

De multiculturele samenleving is alleen maar mogelijk en heeft alleen maar kans van slagen wanneer we met elkaar spreken. Juist als we het niet meer weten, kan iemand *oorspronkelijk* spreken. Zo’n spreken is nodig om ergens mee op te kunnen houden; om met iets nieuws te beginnen. Over dergelijke processen gaat het al in de bijbel, maar de waarheid ervan is niet specifiek joods of christelijk. Rosenstock-Huessy schreef erover in zijn grote werk dat hij ‘Sociologie’ noemde.

De positie van Respondeo

Egbert gaat in op de vraag voor wie onze vereniging van waarde kan zijn. Wij zijn graag de gesprekspartners van zowel christenen als niet-christenen. In wezen gaat het om een veel grotere verscheidenheid van groepen. Er zijn kerkgangers, maar ook gelovigen die niet of nauwelijks

kerkgebonden zijn. Dan zijn er anders-gelovigen en ongelovigen. Respondeo wil niet één groep uitsluiten, maar hoe wij als gesprekspartner zouden zijn, hangt sterk van de ander af. Met christenen kunnen we vanuit de eigen traditie spreken, alhoewel er zeker accentverschillen zullen optreden. Respondeo zal er bijvoorbeeld meer de nadruk op leggen dat wij in de heilsgeschiedenis zélf een schakel moeten proberen te zijn. God kan niet zonder ons. Met mensen die niet zijn ingevoerd in de christelijke traditie zullen we meer direct kunnen spreken over Rosenstock's oriëntatie. De start ervan hangt af van waarom de ander bij ons binnenkomt. Een punt van binnenkomst kan bijvoorbeeld de zorg voor het milieu zijn, of de afkeer van valse 'goden'. Je hoeft nergens in te geloven om je toch te ergeren aan alle 'afgodendienst' die in ons maatschappelijk bestel voorkomt, zoals mensen die hun 'ik' op een voetstuk zetten. Aan de hand van Rosenstock's kompas kun je te weten hoe beperkt dit is.

Wat spreekt ons aan?

's Middags werd in kleine groepen over het thema gesproken. Enkele uitspraken daaruit: "Je kunt Rosenstock niet lezen, zonder opnieuw christen te worden. Hij laat je oude dingen op een nieuwe manier zien." En: "Je hoeft geen christen te zijn om Rosenstock te kunnen begrijpen."

De huidige tijd is niet meer te vergelijken met perioden voor de onze. Je kunt niet meer spreken van de heidenen, tenzij je opnieuw de betekenis die het voor jou heeft, toelicht. Veel van wat we tegenkomen in onze samenleving is van christelijke komaf. De waarden en normenoriëntaties die we tegenkomen in socialisme en liberalisme zijn diepgaand beïnvloed door het christendom. Er is, zo merkt iemand op, heel veel versnipperd christendom. Daar kun je zo mee aan de gang, zonder dat je de hele geschiedenis ervan uit hoeft te leggen.

Een motief dat ons – in het kielzog van Rosenstock-Huessy – zeer aanspreekt is het insluiten van de dood in het leven. Zo moet elke leraar z'n leerlingen dingen laten doen, die hijzelf beter kan. Dat *moet*, omdat de leraar er straks – eens - niet meer zal zijn. Juist dat brengt ons bij de toekomst.

In al het menselijk handelen gaat het om Toekomst. Om de vraag wat jij kunt bijdragen aan ... 'Christelijk' is wat toekomst opent. We kunnen het christendom op vele manieren omschrijven, maar het zegt lang niet altijd wat waar is. Je kunt Rooms Katholiek zijn opgevoed – of Protestants – en dan ligt de traditie als het ware in je opgeslagen, maar die opslag kan als zeer belemmerend worden ervaren, omdat het werkelijk christelijke eraan ontglipt is. Voor alles gaat het in het christendom om de vraag, of de wereld een menselijker wereld wordt. Dan heeft de wereld – en de mensheid die erop woont - toekomst.

*Er is in ieder woord een woord
dat tot het onuitsprekelijke behoort.
Er is in ieder deel een deel
van het ondeelbare geheel.
Gelijk in elke kus, hoe kort,
het hele leven meegegeven wordt.*

Abel J. Herzberg

*"Every generation has a new history, because
it has a different future."*

Eugen Rosenstock-Huessy

1954

(Dartmouth lectures on tape)

De ene duurzaamheid is de andere niet.

De neerslag van de inleiding die Feico Houweling hield
tijdens onze conferentie '*Duurzaamheid en durf*'
op 21 – 22 april j.l. in Woodbroke, Barchem

Er zit veel meer in het begrip 'duurzaam omgaan met onze aarde', dan op het eerste gezicht lijkt. Om dat duidelijk te maken, wil ik het ruimtelijke element scheiden van het tijdselement. We leven per slot van rekening in twee milieus, zoals Eugen Rosenstock-Huessy in bijna al zijn werken heeft aangegeven, dat van de ruimte en dat van de tijd. Dus zullen we ook op minstens twee manieren duurzaam moeten zijn. Misschien wel vier, als we rekening houden met de elkaar kruisende assen van ruimte en tijd.

Om te beginnen ga ik hieronder in op het huidige bewustzijn van duurzaamheid in het bedrijfsleven. Niet omdat we daar zo tevreden over kunnen zijn, maar omdat het mogelijk zal blijken om het groeien van het milieubewustzijn zichtbaar te maken aan de hand van verschillende fases. We hebben een bewustzijnsacyclus bijna afgerond, maar daarmee zijn we er nog niet. In ruimtelijk opzicht is er al aardig wat gelukt, maar in de tijd gezien ligt het terrein van de duurzaamheid nog volledig braak. Er zal durf voor nodig zijn om dat te ontginnen.

Popularisering

Het lijkt wel of tegenwoordig iedereen bezig is met duurzaamheid. We doen thuis aan afvalscheiding en draaien misschien wel eens een printje minder uit om papier te sparen. In de politiek is duurzaamheid een steeds terugkerend thema. Geen politicus die geen zachtgroen, duurzaam sausje over zijn woorden giet. En zelfs onze hedendaagse ondernemers, slaan dagelijks groen uit.

Interessant is dat Rosenstock de huidige duurzaamheidshype al enigszins voorzag. Ik zal dat verderop nog aan de hand van een citaat laten zien. Van een hype mogen we intussen wel spreken. Niemand durft nog neer te kijken op de zorg voor het milieu en al twijfelen sommigen of de klimaatopwarming echt wel het gevolg is van broeikasgassen, we zijn het er in grote lijnen over eens dat we uitstoot van die gassen moeten verminderen.

Dat proces van popularisering van duurzaamheid is al jaren geleden op gang gekomen, maar pas sinds een jaar of tien is het ook in het bedrijfsleven *bon ton* geworden om erover te praten. Neem bijvoorbeeld een enquête dat het adviesbureau CapGemini in 2010 uitvoerde onder managers. Welke onderwerpen staan bij u hoog op de agenda, zo luidde de vraag. Tegemoetkomen aan klantbehoeften, antwoordden de meesten (58 procent). Maar op een eervolle tweede plaats (57 procent) stond het antwoord 'duurzaamheid'. En wel met stip, want het jaar ervoor vond nog maar een op de drie managers duurzaamheid belangrijk.

Nog een paar voorbeelden van veranderend duurzaamheidsdenken. De afkorting CSR staat voor Corporate Social Responsibility ofwel Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO). Daarbij houden managers bij hun beslissingen rekening met de maatschappelijke omgeving van het bedrijf, zoals het milieu, of ze zeggen in ieder geval dat ze dat doen. Wie in 2006 bij de Nederlandse versie van zoekmachine Google zocht op de term CSR kon iets boven de 200.000 treffers komen. In 2012 was dat aantal treffers boven 550.000 gestegen. Dus was er veel meer belangstelling voor CSR. En omdat dit typisch een bedrijfsaangelegenheid is, mag worden aangenomen dat een groot deel van deze belangstelling komt vanuit het bedrijfsleven. Er is dus aantoonbaar meer belangstelling onder managers.

Is die belangstelling oprecht of is het alleen lippen dienst aan de goede zaak, misschien omdat de klant het steeds vaker vraagt? Dit is feitelijk een vraag naar de toetsbaarheid van de inspanningen van het bedrijfsleven op het gebied van duurzaamheid. Stelt het echt wat voor? Er zijn diverse instanties die zulke toetsen kunnen uitvoeren, TNO bijvoorbeeld. In het kader van duurzaamheid zijn er programma's waaraan bedrijven kunnen deelnemen en waarbij hun inspanningen na het doorlopen van diverse tests worden beloond met awards en certificaten.

Neem bijvoorbeeld Connekt. Dat is naar eigen zeggen 'een onafhankelijk netwerk van bedrijven en overheden dat partijen verbindt om te werken aan duurzame verbetering van de mobiliteit in Nederland'. TNO is erbij aangesloten. In april 2012 kregen 35 bedrijven een Lean and Green Award als beloning voor hun inspanning om de uitstoot van CO₂ binnen vijf jaar terug te brengen met 20 procent. Daarmee is het milieu nog niet gered, maar het is een meetbare vooruitgang. Grote bedrijven als Heinz en Mars hebben een milieudoelstelling opgenomen in hun bedrijfsdoelen en het management wordt daarop afgerekend.

Natuurlijk is veel van al dit moois het resultaat van overheidsdwang en een groeiende wens van klanten om duurzame spullen te consumeren. Maar die erkenning geeft nog geen reden tot cynisme. We zijn in de geschiedenis aanbeland op een nieuw punt, want we kunnen nu objectief vaststellen dat het bedrijfsleven zich de milieuproblematiek aantrekt. Of er een adequaat antwoord komt, is weer een andere vraag. Bijsturing is een mogelijkheid. Organisaties als Natuur en Milieu werken intensief met het bedrijfsleven samen om nieuwe mogelijkheden voor een duurzamere toekomst te ontwikkelen.

Rosenstock heeft de huidige hype al voorzien en wel in de jaren dertig van de vorige eeuw, toen hij sinds een paar jaar in Amerika was. In de Nederlandse vertaling van *Out of Revolution* (De grote revoluties, p. 99) lezen we een 'voorspelling' van de huidige populariteit van duurzaamheid onder managers in het bedrijfsleven:

Stel dat alle grondstoffen die we in ons bedrijf gebruiken schaars worden: rubber, houtpulp, kinderen, dichters. Bosbranden beginnen ons hout te vernietigen en droogte onze velden. Op dat moment krijgt de werkgever ineens heel veel belangstelling voor het proces van de 'reproductie'. Een nieuwe wereld opent zich voor zijn ogen, een wereld van verandering.

De kringloop van rubberteelt, herbebossing, scholing van boswachters en herbevolking van het land opent zich voor de ogen van de zakenmensen, die tot op dat moment aan niets anders hadden gedacht dan aan de boomstammen die ze kochten van de boer die geld nodig had.

Als de manager het moeilijk krijgt, wordt hij ineens wakker. Dat geloven we graag, maar geldt dat niet voor alle mensen? En op welk punt zijn we dan aanbeland, nu de milieuzorg zozeer gemeengoed is geworden? Is er een traject te schetsen van het bewustzijn van milieuproblemen? Een soort schema dat laat zien hoe bepaalde nieuwe ideeën opkomen en dan geleidelijk aan zich verspreiden tot iedereen ze aanhangt. En uiteindelijk een soort revolutie veroorzaken, want laten we eerlijk zijn, als zelfs oliemaatschappijen écht naar duurzaamheid zouden gaan streven (we wachten dat nog even af), dan is er ook echt een grote ommekeer.

Om dat proces te schetsen kunnen we een model gebruiken dat ontwikkeld is door Otto Kroesen van de TU Delft, die diverse boeken over Rosenstock op zijn naam heeft staan. Het heet *Leven in organisaties, ethiek, communicatie en inspiratie* (uit. Skandalon, Vught, 2008) en bouwt voort op het werk van Rosenstock. Kroesen onderscheidt vier soorten verantwoordelijkheid, die met elkaar laten zien hoe mensen omgaan met problemen:

- *Vacante verantwoordelijkheid* – het probleem wordt nog niet onderkend, vrijwel niemand voelt zich echt verantwoordelijk, soms zijn er klokkenluiders of actiegroepen.
- *Professionele verantwoordelijkheid* – deskundigen snappen dat er een probleem is, maar ze kunnen het nog niet duidelijk maken aan de rest van de bevolking. Maar vanuit hun deskundigheid zoeken ze wel naar oplossingen.
- *Functionele verantwoordelijkheid* – de ernst van het probleem wordt breed onderkend, maar de aanpak ervan wordt overgelaten aan politici en functionarissen.
- *Collectieve verantwoordelijkheid* – iedereen voelt dat er een probleem is dat door de gehele samenleving moet worden opgepakt en opgelost, het gaat in gradaties maar het besef is gemeenschappelijk.

Kijkend naar de milieuproblematiek, lijkt er een zekere wetmatigheid te schuilen in deze vier verantwoordelijkheden, alsof ze elkaar kunnen opvolgen. Hieronder hetzelfde rijtje nog eens, maar nu toegepast op de vraag in hoeverre de verantwoordelijkheid voor milieuproblemen in de samenleving wordt gevoeld:

- *Vacante verantwoordelijkheid* – Rond 1968 was de zorg om het milieu nog voorbehouden aan activisten in actiegroepen bijvoorbeeld De Kleine Aarde, vaak het onderwerp van spot en vermaak.
- *Professionele verantwoordelijkheid* – In de jaren zeventig en tachtig kwamen er waarschuwingen van politieke en professionele zijde, zoals de Club van Rome. Milieurampen als Seveso in 1976 werden als incidenten gezien, maar de milieuverontreiniging in de Rijnmond en rond Schiphol werd ernstig genomen.
- *Functionele verantwoordelijkheid* – Ernstige milieuverontreiniging zoals in Lekkerkerk en de Volgermeerpolder en rampen als de ontploffing van de kerncentrale bij Tsjernobyl zorgden ervoor dat het milieu definitief op de politieke agenda kwam en dat in de jaren negentig milieupartijen voldoende stemmen kregen om ruime vertegenwoordiging te krijgen in nationale parlementen.
- *Collectieve verantwoordelijkheid* – De merkbare klimaatopwarming die wordt toegeschreven aan de door mensen veroorzaakte ophoping van broeikasgassen heeft er mede voor gezorgd dat sinds pakweg 2000 vrijwel iedereen het milieuprobleem erkent.

Zo blijkt het model van Kroesen goed bruikbaar om te laten zien hoe de zorg voor het milieu langzaam maar zeker gemeengoed werd. Tegenwoordig zien we hoe mensen op tal van manieren kunnen omgaan met die zorg. Sommigen hangen bijvoorbeeld een natuurfilosofie aan rondom 'Moeder Aarde'. Zij zorgt voor ons en wij moeten voor haar zorgen. Dit ligt nogal op het gevoelsmatige vlak. In termen van het kruis der werkelijkheid van Rosenstock zouden we hier kunnen spreken van de binnenwereld.

De andere drie assen van dat kruis, dat schetst op welke vier manieren mensen hun bestaan kunnen ervaren, zijn de buitenwereld, het verleden en de toekomst. Wat betreft de buitenwereld zien we mensen gewapend met cijfers en statistiek, half of helemaal wetenschappelijk de uiterlijke objectieve feiten aandragen. Voor wat het verleden betreft, komen we met name in en rondom de kerken regelmatig het begrip 'rentmeesterschap' tegen. We hebben de aarde in beheer gekregen, geërfd zouden we kunnen zeggen, en het is onze taak er goed voor te zorgen. En meer met het oog op de toekomst is er de zorg voor toekomstige generaties. We hebben de verantwoordelijkheid ervoor te zorgen dat onze kinderen een schone wereld erven en geen vervuilde, waarop het gevaarlijk is om te leven.

We weten nu hoe het milieubewustzijn in de samenleving is gegroeid en welke vier vormen het kan aannemen. Natuurlijk ook vaak mengvormen, want het kruis der werkelijkheid is geen statisch model, maar een levendig geheel van menselijke spanningsvelden. Alleen hebben we het tijdsaspect van duurzaamheid daarmee nog steeds niet helemaal doorgrond. Daarom nog even terug naar Rosenstock. Ik geef twee citaten uit *De grote revoluties* over het besef van duurzaamheid in de Duitse geschiedenis. Dit alles is natuurlijk geschreven voor de Tweede Wereldoorlog.

Na duizend jaar hakken en zagen is nog steeds 27 procent van het Duitse grondgebied bedekt met wouden. Zelfs nu nog is meer dan een kwart van dit land, waar elke vierkante centimeter is 'gecultiveerd', doorploegd en omgespit, bedekt met bomen.

Als een Duitser het woord Kultur hoort, denkt hij het eerst aan het planten van bomen. Bomen doen er lang over om op te groeien. Deze langdurige periode van cultivatie heeft in de economische politiek van de regering op een markante manier voorrang boven die van het individu.

Tegenwoordig is zelfs 29 procent van het Duitse grondgebied bedekt met bos, maar dat terzijde. Rosenstock wijst er hier op, dat duurzaamheid niet alleen betekent dat je iets niet vervuult of de bodem uitput, maar bovendien dat je zorgt voor toekomstige generaties. Met name van dat laatste waren de Duitsers vroeger blijkbaar doordrongen. Het is het element van de tijd dat in de tegenwoordige discussie over duurzaamheid vaak ontbreekt. Neem bijvoorbeeld het hiernavolgende citaat waarin een definitie wordt gegeven van duurzaam ondernemen, ontleend aan de website van een raadgevend bureau op dit gebied:

Maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) of duurzaam ondernemen is gericht op economische prestaties met respect voor de sociale kant binnen de ecologische randvoorwaarden.

De triple-P benadering: Bij Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen gaat het om het vinden van een balans tussen people, planet en profit.

Deze MVO-benadering hoeft niet verkeerd te zijn, maar het is in ieder geval te weinig. Net zo goed als windmolens, zonnecellen of afvalscheiding op zich prima zijn, maar op zichzelf staand is het niet genoeg. Het is techniek, mooie techniek, maar ook niet meer dan dat. Net als met de Moeder Aarde-mystiek of de leer van het rentmeesterschap komen we er niet, wanneer het milieubesef alleen daaraan wordt ontleend.

De toekomst moet erbij, precies zoals Rosenstock beschreef over de Duitsers. En dan niet alleen als lippen dienst aan de goede zaak. De zorg voor onze kinderen, het expliciete besef dat er hier op aarde mensen zullen leven wanneer wij er allang niet meer zijn, zal de grondslag moeten zijn van ons milieubesef. Dat is het milieu van de tijd. Het is ook de zogeheten menselijke reproductie waarover Rosenstock het vaak heeft, namelijk de zorg dat er straks mensen leven die zich net als wij verantwoordelijk voelen voor de wereld om hen heen en die na hen zal komen.

Het mooie aan het werk van Rosenstock is, dat hij tal van historische voorbeelden laat zien aan de hand waarvan we het vertrouwen kunnen krijgen dat de mensheid in staat zal zijn om een crisis zoals we die nu meemaken rondom ons milieu met succes te beheersen. Denk bijvoorbeeld aan de Godsvrede die rond het begin van het tweede millennium een eerste stap was op weg naar het beheersen van het tomeloze geweld dat de bewoners van het Europese continent teisterde. Of de vorming van de Europese steden in de middeleeuwen die ertoe bijdroeg dat mensen zich vrij konden maken van lijfeigenschap en horigheid.

Het duurzaamheidsprobleem in de zin van de tijd, dus de vraag naar de reproductie van de mens en de zorg voor zijn en haar toekomstige leefwereld, is het grote vraagstuk van vandaag. We zullen onder ogen moeten zien dat het milieuprobleem niet alleen een ruimtelijke kwestie is, maar ook een tijdsprobleem. En dat ook ondernemingen dat expliciet zullen moeten doen als ze hun maatschappelijke verantwoordelijkheid serieus nemen. Het heeft grote consequenties voor het bedrijfsbeleid als een onderneming zich meer niet alleen op de winst zou richten.

De oplossing ligt daarom niet bij milieutechnieken alleen, maar ook bij een betere en meer verantwoordelijke manier van omgaan met onze eigen toekomst en die van de generaties na ons. Dat vraagt de durf om de technische benadering zo af en toe even los te laten en te kijken naar onszelf en de mensen om ons heen. En naar wat de geschiedenis ons leert.

Dat vraagt zeker durf, want daarmee stel je je maar al te gemakkelijk buiten de gebruikelijke discussie en lijk je al snel een moralistische luchtfietser. Tja, wollig taalgebruik is er inderdaad al genoeg. We zullen het zakelijk moeten houden en het is prettig om te weten dat Rosenstock daarbij veel inzichten en bruikbare terminologie kan bieden.

Perspectief

Fragmentarisering of intensivering?

Otto Kroesen

Valt de samenleving uit elkaar? Als iedereen voor een deelbelang opkomt, is er dan nog iemand verantwoordelijk voor het geheel? Als iedereen meegaat in de opinies van de dag (ook nog eens verschillende) hoe en waar komt dat dan nog eens bij elkaar? Hoe wordt draagvlak gevonden voor effectief *gemeenschappelijk* handelen?

Anarchie?

Het lijkt erop dat in de politiek de ene gelegenheidscoalitie de andere aflost. Gedurende zeven weken hebben coalitie en gedoogpartner geen overeenstemming kunnen bereiken. De nu Kunduz-coalitie genoemde partijen hebben daarop snel in drie dagen iets in elkaar gezet. Is dat een voorbeeld van fragmentarisering? Of is het een voorbeeld dat aantoont dat de samenleving en de politiek juist intensiever en daarom in zeer korte tijd overleg kunnen voeren en overeenstemming vinden? Kiezers die ene dag nog uiterst rechts stemmen, lopen over naar uiterst links. Politieke partijen gedragen zich als "one issue" bewegingen en doen meer aan belangenbehartiging dan aan belangenafweging. Beeldvorming en een-minuut-items beheersen het nieuws. Hoe kan er zo een consistent en verantwoord beleid gevoerd worden? Lopen we als samenleving niet - in verschillende richtingen - voor de grote uitdagingen weg?

De risicomaatschappij

Dat laatste was ook al de zorg van Ulrich Beck in zijn boek "*Risicomaatschappij*", alweer uit 1986. Dat boek heeft de duurzaamheid en houdbaarheid van de samenleving nadrukkelijk op de agenda gezet. Het is nog steeds actueel. Beck betoogt daarin dat in onze tijd de samenleving zelf verantwoordelijk is voor de risico's die zij loopt. Vroeger kwam het gevaar van de kant van de natuur, en wetenschap en techniek hebben die risico's weten te bedwingen en overwinnen. Maar daardoor loopt de samenleving op tegen risico's van de tweede orde: het gat in de ozonlaag is niet veroorzaakt door de natuur, maar door menselijk ingrijpen in de natuur. De klimaatverandering hoogstwaarschijnlijk evenzo. De grens tussen natuur en maatschappij vervaagt. Dat is een gedachte overigens, die ook al bij Rosenstock-Huussy te vinden is - hij acht het een kenmerk van de industriële maatschappij. Het boek van Ulrich Beck heeft veel opzien gebaard. Maar het eerste deel van het boek heeft heel wat meer aandacht gekregen dan het tweede. Het eerste deel gaat over de risico's waaraan een niet duurzame maatschappij zich blootstelt. Het tweede deel gaat over de kracht van de samenleving om met die risico's om te gaan, over de instituties die de samenleving draagvlak verlenen.

Verkruimelende instituties

In dat tweede deel doet Ulrich Beck een belangrijke constatering. Terwijl wij ingrijpende veranderingen moeten aandurven in de inrichting van de samenleving, in de omgang met techniek en natuur, verkruimelen de instituties die dat vroeger regelden onder onze handen. Vakbonden en politieke partijen en kerken, ze hebben allemaal te kampen met een dalend aantal leden. Maatschappelijke organisaties die vroeger automatisch op een achterban konden rekenen, moeten het nu grotendeels van subsidie hebben. Terwijl wij, aldus Ulrich Beck, juist

stevige kaders nodig hebben als draagvlak voor verandering, ontbreken die kaders steeds meer.

Barendrecht

De CO2 opslag in Barendrecht mag als voorbeeld dienen van wat er dan kan gebeuren. De politiek heeft de burgers niet geconsulteerd ("Laten we geen onrust veroorzaken ..."), en toen de burgers hun stem lieten horen was er geen vorm van redelijk overleg meer mogelijk - er werd alleen geschreeuwd. Objectief ging het om een bijzonder klein risico en wie een beetje wantrouwig is en rekening houdt met beeldvorming kan zelf wel bedenken dat er bij menigeen ook een behoorlijk stuk zorg bij zat over de prijs van zijn huis.

Chaos door de kerk veroorzaakt

Toch is dit het eindresultaat van een lange ontwikkeling. Eigenlijk is de kerk ermee begonnen, vanaf haar ontstaan. Hier wilde een groep mensen politiek en economisch (dat laatste ook) samenleven zonder georganiseerd te zijn op basis van clan en stam en al evenmin op basis van onderworpenheid aan de staatshierarchie. De kloosterordes in de middeleeuwen hebben die lijn voortgezet, de ridderorders hebben dat nog versterkt, evenals de steden, later parlementen en synoden, verenigingen en corporaties en stichtingen, publicisten en krantenlezers. We zijn dat de "civil society" gaan noemen: vrije associatie en hergroepering van individuen en groepen los van de familieloyaliteit en staatsautoriteit. Wij hebben dat proces wereldwijd gemaakt en de staatsautoriteiten in de Arabische landen die worstelen met wat wij de "Arabische lente" noemen maken zich net zoveel zorgen over het uiteenvallen van de samenleving als ooit de paus en keizer deden tegenover kloosterorden en steden. Kunnen fragmentarisch levende mensen die veel te snel communiceren een draagvlak creëren om de wereld van de ondergang te behoeden?

Taal

De "grammaticale methode" van Rosenstock-Huussy is mijns inziens het antwoord op die vraag. Hier is een omgang met taal, spreken en luisteren geïntroduceerd, die ervan uitgaat dat mensen zich inderdaad steeds hergroeperen, maar tegelijkertijd zo intensief met elkaar communiceren, dat snel draagvlak kan ontstaan voor noodzakelijke maatregelen. Mensen kunnen elkaar zo aanspreken, dat hun aanspraken op elkaar veranderend werken. Dat is nog wat anders dan een "tool" om even snel wat te regelen. Het vereist dat je innerlijk meedoet, dat je ziel meedoet. Het vereist een werkelijke blootstelling aan de aanspraken van de ander en een antwoord daarop.

Misschien zijn we dat wel aan het inoefenen zonder dat we het weten, in heel de moderne maatschappij. Huwelijkspartners, mensen op het werk, Europese naties, ze schreeuwen naar elkaar en maken elkaar verwijten en zijn publiekelijk grof tegen elkaar. Van dichtbij bekeken is dat hopeloos. Maar van een iets grotere afstand bekeken moeten we misschien wel vaststellen, dat het een manier is om elkaar de waarheid te zeggen, een poging om tot elkaar door te dringen, elkaar te confronteren, elkaar te vinden. Men is tenminste niet onverschillig ten opzichte van elkaar. Dat is veelbelovend.

Jubileum Rosenstock-Huessy Huis

Het Rosenstock-Huessy Huis in Haarlem bestaat 40 jaar. In het begin van de jaren zeventig besloten vier gezinnen samen te gaan wonen om in de praktijk te brengen wat ze zovele jaren lang hadden gelezen en besproken. Het Huis is inmiddels een begrip geworden in Nederland en ver daarbuiten.

Het jubileum was eigenlijk op 1 april van dit jaar, maar het wordt gevierd op zaterdag 13 oktober a.s. Het programma is nog in de maak, maar volgens een bericht van het organiserend comité wordt het een mooi programma van 11.00 uur 's morgens tot 11.00 uur 's avonds.

Uit het bestuur

Feico Houweling

Het bestuur van Respondeo in zijn nieuwe samenstelling is op 21 april in Barchem voor het eerst bijeengekomen. Op de ledenvergadering in maart is Josje Ju afgetreden en kwam Jürgen Müller erbij. Jürgen is overigens ook lid van het bestuur van de Eugen Rosenstock-Huessy Gesellschaft in Duitsland, dus dat is goed voor de contacten.

Belangrijke zaken die op het bordje van het nieuwe bestuur liggen, zijn met name de zorg voor de veel te omvangrijke boekenvoorraad die moet worden ingekrompen en de diverse archieven die nog moeten worden geïnventariseerd en ten dele ook gedigitaliseerd. Binnenkort krijgt ook de Nieuwsbrief een nieuwe jas.

Er liggen plannen op tafel zoals een uitgave van brieven van Bas Leenman in het Nederlands en Duits en misschien ook in het Engels. En daarnaast zijn er natuurlijk de bijeenkomsten, zoals die met de Woodbrookers in Barchem, waarbij ook geprobeerd wordt om niet-leden te betrekken. Het weekeinde met de Woodbrookers was wat dat betreft

hoopgevend, want het klikte goed tussen beide groepen.

Gelukkig word het bestuur ondersteund door diverse actieve leden die allerlei taken op zich hebben genomen. Maar we zouden best nog wat extra steun kunnen gebruiken, bijvoorbeeld op boekhoudkundig gebied.

De samenstelling van het huidige bestuur is: Feico Houweling (voorzitter), Egbert Schroten (secretaris), Otto Kroesen (penningmeester), Jürgen Müller en Wim van der Schee (Nieuwsbrief).

Volgende bijeenkomst Respondeo

Wim van der Schee

Voor leden en belangstellenden organiseren we een conferentie

op zaterdag 17 november,

naar alle waarschijnlijkheid in het Rosenstock-Huessy Huis in Haarlem.

Het onderwerp ligt in het verlengde van het thema dat we in maart j.l. bespraken.

De vraag is welke betekenis het christelijk geloof en de in haar gegrondveste traditie kan / moet hebben in het nu begonnen derde millennium.

Als gastspreker zal Jean Jacques Suurmond aanwezig zijn, en daarnaast iemand uit eigen kring. (De organisatie staat nog in de steigers.) Het is onze bedoeling deze bijeenkomst vooraf enige publiciteit te geven, in de hoop dat het de belangstelling zal trekken en nieuwe bezoekers oplevert. Wij willen immers nieuwe mensen bij Respondeo betrekken. We hopen dus op een grote opkomst. Neem eens iemand mee! We zorgen voor de lunch tegen een kleine vergoeding en zullen de boeken van Rosenstock-Huessy bij de hand hebben.

Vereniging Respondeo

- Ter studie en verspreiding van de inzichten van Eugen Rosenstock-Huessy. Deze betreffen de ontwikkeling van mens, cultuur en samenleving in hun onderlinge samenhang met het oog op de toekomst. De focus is gericht op vrede en rechtvaardigheid voor elke bewoner van onze planeet. Levensoriëntatie, praktische samenwerking en respect voor de ander staan voorop.
- Contributies en donaties: Triodosbank, rekening nr. 19.84.20.757 ten name van Vereniging Respondeo. Vermeld svp lidmaatschap (€25 - €35 per jaar), donatie of gift.
- Secretariaat: Egbert Schroten, Ondermaat 38, 7772 JD Hardenberg tel. 0523-677150, e-mail: schroten.hardenberg@tele2.nl
- Uitleen boeken: Josje Sinke, Akkerweg 90, 3972 AD Driebergen-Rijsenburg (boekenlijst op aanvraag) tel.0343-415950, e-mail: markjosje@zonnet.nl
- Website www.Rosenstock-Huessy.nl.

Boeken van en over Rosenstock-Huessy (ERH):

Van bijna alle boeken van ERH zijn nog exemplaren te koop via Respondeo. Voor nadere inlichtingen kan contact worden opgenomen met: Marlouk Alders, tel. 023 5363145. Email: lmcalders@ziggo.nl

Bij het thema van deze Nieuwsbrief passen diverse boeken. Specifiek over het christelijk geloof is de meest voor de hand liggende verwijzing naar het door Ko Vos in het Nederlands vertaalde boek: *Toekomst, het christelijk levensgeheim*. Het werd in 1946 voor het eerst in het engels uitgegeven, titel: *The Christian Future or The Modern Mind Outrun*. Er is ook een duitse bewerking: *Des Christen Zukunft* oder *Wie überholen die Moderne*.

In deze Nieuwsbrief komt ook het boek van Otto Kroesen ter sprake: *Leven in organisaties* (2008). De uitgever is Skandalon en het kan via de boekhandel besteld worden.

Nieuwsbrief

- De Nieuwsbrief verschijnt 2 x per jaar: medio juni en december
- Losse nummers à € 2, 00 kunnen worden besteld bij de redacteur.
- Abonnement, opgave bij de redacteur. Prijs: € 4, 00 per kalenderjaar
- Redactie Nieuwsbrief: Wim van der Schee,
Havelter Schapendrift 7, 7971 BA Havelte,
tel. 0521-340234
e-mail: wpvanderschee@planet.nl
- Reacties, ingezonden stukken en dergelijke per post of e-mail naar bovenstaand (e-mail) adres.